

Az Angkori Birodalom emlékezete és a khmer nemzeti identitástudat alakulása

2020. június 29-én az egyik kambodzsai ellenzéki párt, a League for Democracy Party¹ ünnepi gyűlése után a tagok csoportképeket készítettek Angkorvat (Angkor Wat)² falai között, amelyeket nyilvánosságra is hoztak. Az angkori műemlékegyüttesért felelős hatóság, az APSARA (Authority for the Protection of the Site and Management of the Region of Angkor) azonnal elítélte az angkori szentély propagandacélból történő felhasználását. Közleményében kijelentette, hogy Angkorvat az államhatalom, a szolidaritás és a nemzeti egység egyedülálló szimbóluma, és ezért nem használható semmilyen politikai érdekből.³

A nemzet, nemzetiség és nacionalizmus fogalmak definiálása, a nacionalizmus jellegének, funkciójának meghatározása – a világ bármely közösségéhez hasonlóan – Kambodzsában is komoly tudományos viták visszatérő tárgya, egyben az állami ideológiaépítés meghatározó eleme. Utóbbi egyre következetesebben és hangsúlyosabban követeli meg a khmer nemzeti kultúrához fűződő érzelmi elkötelezettséget a politikusoktól a művészeti és kulturális élet szereplőin át egészen a hétköznapi emberekig. A nacionalizmus fogalmának tisztázása nem új keletű problémafelvetés, mint ahogy a fogalom nem európai „használatával” is régóta foglalkozik a tudományos világ. Benedict Anderson *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*⁴ című művének 1983-as megjelenését követően a délkelet-ázsiai népek sajátosan formálódó nacionalizmusa is a figyelem középpontjába került.

Mindenképpen fontos leszögezni, hogy Délkelet-Ázsia különböző népeinél egyáltalán nem azonos sémára alakult ki sem a nemzeti identitástudat, sem a nacionalizmus mint ideológia.⁵ Kambodzsában Meas Sokeo kambodzsai és Tania Miletic

* A szerző PhD, Délkelet-Ázsia-kutató.

1 A 2005-ben alapított párt neve khmer és angol nyelven is hivatalos, jelen szövegben a könnyebb érthetőség kedvéért az angol verziót használom.

2 A khmer és thai földrajzi és tulajdonnevek esetében – a *Keleti nevek magyar helyesírása* című kötet (főszerk.: Ligeti Lajos. Bp., 1981) átírásait alapul véve – a magyar kiejtéshez legközelebb álló átírást használom, zárójelben feltüntetve az általánosan elfogadott, úgynevezett angolos formát is. A hivatkozott művek címeiben az eredetileg ott alkalmazott átírást változatlanul hagyom.

3 Pech, 2020.

4 Anderson, 1983; magyarul: Anderson, 2006.

5 Lásd részletesebben: Tarling, 2004. A modern délkelet-ázsiai identitástudatokra lásd például: Horst, 2008; Jönsson, 2010; Vu, 2013.

1. kép.
Angkorvat
főszentélye. A szerző
felvétele, 2018

ausztrál kutatók 2006–2007-ben végzett közös felmérésük során a nacionalizmus etnikai, kulturális, vallási és ideológiai aspektusait vizsgálták.⁶ Kérdésfeltevésük arra vonatkozott, hogy a kambodzsai ember miként értelmezi saját nemzeti identitását. Kutatásuk rávezette őket arra a még fontosabb kérdésre, vajon nemzeti identitás, vagy inkább nemzettudat az, ami jelenkorunkban kialakulóban van Kambodzsában. Vizsgálataik erősítik a megállapítást, miszerint a khmer identitástudat jelentős mértékben a hajdani Angkori Birodalom dicsősége és az azt szimbolizáló Angkorvat épületegyüttes „nagysága” iránti tiszteletre, valamint büszkeségre támaszkodik. Egyértelműen érzelmi elkötelezettség, amely jelentésmódosulásai ellenére igen következetes. Úgy tűnik, hogy a 19. század közepe, vagyis a francia gyarmatosítás óta minden politikai erő Angkorvat képét és a köré megrajzolt, idealizált nagy khmer birodalmat kívánja felhasználni saját hatalmának és törekvéseinek legitimálása érdekében. Angkorvat a független Kambodzsá – ma már egyedülálló módon a nemzeti lobogón is megjelenő⁷ – szimbóluma, büszkeségének alapja – legalábbis első látszatra. Valójában azonban Angkor nem a nemzet, sokkal inkább a hatalom szimbóluma, ami történelmi szerepéből, mi több, eredeti funkciójából is következik. Angkorvat, a nyugati értékelés szerint is egyedülálló jelentőségű épületegyüttes a 19. század vége óta ismert, mára már a nemzetközi kulturális örökség ikonikus épületévé vált (1. kép).

Jelen tanulmány célja bemutatni a folyamatot, melynek során Angkorvat, a 12. századi hindu (majd később buddhistává átalakított) templom a kambodzsai nemzeti egység szimbólumává vált, miközben a hozzá kapcsolt nemzet, identitás, nemzeti lélek és nacionalizmus fogalmak újra és újra átértelmeződtek a 19. század végétől napjainkig. A tanulmány bevezető része röviden vázolja a jelenlegi iskolai

6 Sokeo–Miletic, 2007. 102.

7 Angkorvat sziluettje 1863, vagyis a francia gyarmati uralom kezdete óta szerepel Kambodzsá – azóta már többször módosított – nemzeti lobogóján.

oktatásnak a nemzeti identitástudat alakításával is összefüggő módszertani és tartalmi problémáit. Ezt követően összefoglalja, hogy a francia gyarmatosítás időszakában hogyan alakult ki a nemzet és identitás fogalma Kambodzsában, és hogyan kapcsolódott össze Angkor emlékezete a khmer nemzettudattal. Számba veszi azokat a fázisokat, amelyek során az 1953-ban függetlenné váló országban az alkotmányos monarchia idején, majd az ezt követő demokratikus időszakban Angkor képe és emléke átalakult az éppen hatalmon lévő politikai erők céljainak megfelelően, hogy végül mindez a Vörös Khmer-vezetők által megálmodott idealisztikus agrártársadalom hivatkozási alapjául szolgáljon.

Birodalomból világörökség

Az Angkori Birodalom Délkelet-Ázsia legnagyobb kiterjedésű szárazföldi állama-ként a 9–14. század között élte fénykorát. Területe Kambodzsa mellett a mai Thaiföld, Laosz és Vietnám egy részére is kiterjedt, központja a mai Sziemreap (Siem Reap) város környékén volt. Kambodzsában összesen több mint ezer, a birodalom időszakából származó, történelmi jelentőségű műemlék építményt regisztráltak, amelyek közül mintegy 200 található Sziemreap közvetlen közelében. A szétszór-tan elhelyezkedő épített emlékek között vannak hindu és buddhista szentélyek, világi célra emelt épületek, utak, hidak, víztározók, gátak, védőfalak, valamint számtalan egyéb, ismeretlen funkciójú építmény romjai. Itt található a világhírű Angkor Műemlék Terület, amelyet az UNESCO 1992-ben felvett a világörökségi helyszínek listájára.⁸ E területen olyan kiemelkedő emlékcsoportok helyezkednek el, mint például a leghíresebb, eredetileg a hindu Visnu isten tiszteletére épült templomegyüttes, Angkorvat, amely II. Szurjavarman (Suryavarman) uralkodó emlékét őrzi, és egyben a világ legnagyobb kőből épített vallási létesítménye. VII. Dzsajavarman (Jayavarman) hozta létre a korabeli világ egyik legnagyobb kiterjedésű, fallal körülvett városát, amelyet ma Angkorthomnak (Angkor Thom) nevezünk. Nevéhez fűződik az „arctornyairól híres” Bajon (Bayon) temploma és a mára gyökerekkel átszőtt Taprom (Ta Prohm); uralkodásának több száz látványos emléke található Kambodzsa és Thaiföld számos vidékén szentélyek, világi épületek és mérnöki műtárgyak: töltések, folyó- és vízszabályozó rendszerek és utak formájában. Kambodzsa számára ez a felbecsülhetetlen értékű műemlékegyüttes jelenti az egyik legfontosabb forrást gazdasági-turisztikai és kulturális-vallási értelemben egyaránt. Az európai középkorral nagyjából azonos időszakban virágzó birodalom gyengülésének, hatalomvesztésének és területi széthullásának okai összefüggéseikben még feltáratlanok, kutatások tárgyát képezik.

Angkor utolsó négy uralkodójának idején a birodalom területe egyre zsugorodott, mind a mai Közép-Vietnám területe felől előrenyomuló csam (cham), mind a határvidékekre betelepült thai csapatok szinte állandósuló támadásainak kitéve. A támadások mellett számtalan egyéb gazdasági és társadalmi oka feltételezhető annak,

⁸ *The World Heritage List*, 2008. <http://whc.unesco.org/en/list/668> (letöltés ideje: 2020. szeptember 29.).

hogy a 15. század közepén végül az uralkodói udvar délebbre költözött. A valaha virágzó Angkort követően új történelmi korszak kezdődött Kambodzsában.

A 16. század közepén az egyik uralkodó, I. Barom Racsza (Reachea) király visszaköltöztette udvarát Angkorthom területére, fia és utóda, Szata (Satha) pedig felújította és tovább építette Angkorvatot és környezetét, talán ekkor alakították át az eredetileg hindu szentélyt buddhista templommá. Udvarukban európai misszionáriusok is megfordultak, akik már ekkor tudomást szereztek a valaha volt birodalom emlékeiről.⁹ Az egyre erősödő thai királyság, Ajutthaja (Ayutthaya) fenyegető katonai akciói miatt azonban a kambodzsai királyi udvar végleg elhagyta az angkori területet, és a többségükben homokkőből épített angkori városi épületek állaga feltehetően azonnal romlani kezdett, a következő évszázadok során pedig az épületegyütteseket a trópusi növényzet már szinte teljesen elrejtette. Ennek ellenére Angkor sohasem vált teljesen elfeledetté, Angkorvat továbbra is fontos buddhista zarándokhely maradt, amelyet elvéve külföldiek (japánok, portugálok) is meglátogattak, ám a templomról hírt adó feljegyzéseik nem keltettek nagy érdeklődést szülőföldjükön.¹⁰ Sziemreap és környéke központi területe 1794 óta a thai állam, Sziám megszállása alatt állt. Jóllehet, I. Norodom kambodzsai király 1863-ban aláírta a francia protektorátusi szerződést, és ennek egyik ígérete az angkori központi terület megszerzése volt, Sziemreap és környéke 1907-ig Sziám fennhatósága alatt maradt.

Angkort Európa és a nyugati világ számára a 19. század második felében fedezték fel francia utazók. Egy francia misszionárius, Charles-Émile Bouillevaux volt az első, aki *Voyage dans l'Indo-Chine, 1848–1856* című művében megemlíttette a különleges romokat, azok funkcióját, elnevezéseit is taglalva, de beszámolója visszhang nélkül maradt. Henri Mouhot, aki a trópusi erdők élővilágát kutatva utazott a térségben, 1860-ban talált rá a romokra, részletes leírást és rajzokat készített, amelyek nem sokkal később nyomtatásban megjelentek Franciaországban (2. kép). Mouhot-t elkápráztatta Angkorvat, és az antik görög, római és egyiptomi emlékekhez hasonlította a templomegyüttest. Megdöbbenve mutatott rá a jelenlegi életköriülmények és a feltételezett hajdani világ közötti óriási különbségre. Szinte hihetetlen volt számára, hogy a környékbeli falvak lakói a hatalmas kőépületek létrehozói-nak utódai. Amikor pedig megkérdezte tőlük, kik építhették ezeket a falakat, igen érdekes válaszokat kapott: „Már mindent elfelejtettünk; az a néhány felirat, ami

9 Az első ma ismert, európai beszámólót Angkorról Diogo do Couto portugál történész (1542–1616) írta le Antonio da Magdalena (?–1589) Goában hivatalt viselő kapucinus szerzetes igen alapos és pontos feljegyzései alapján, amelyeket 1583-ban a mai Kambodzsa területén tett látogatása során készített. Feltehetően tehát Da Magdalena volt az első európai, aki az erdővel borított terület mélyén rejtőző épületemlékeket láthatta. Nem sokkal halála előtt találkozott a portugál történésszel, aki a rábizott élményeket papírra vetette. Diogo do Couto művét azonban kiadatlan kéziratként őrizte a családja, és csupán 1958-ban jelent meg Párizsban. Groslier, 1958. 68–74.

10 A legkorábbi, európai nyelven kiadott leírás Marcelo de Ribadeneyra szerzetes 1601-ben nyilvánosságra hozott rövid beszámolója (*Historia de las islas del archipiélago y Reynos de la gran China, Tartaria, Cuchinchina, Malaca, Sian, Camboxa y Iappon*. Barcelona, 1601), majd az 1604-ben közreadott, Gabriel de San Antonio spanyol dominikánus szerzetes által, Antonio Dorta és Luys de Fonseca apátok elbeszélése alapján írt, *A Kambodzsai Királyságban történt események rövid és igaz beszámolója (Breve y verdadera relacion de los sucesos del Reyno de Camboxa*. Valladolid, 1604). A zarándokhelyről 1668-ban Louis Chevreuil francia misszionárius is beszámolt (*Cochinchine: Lettres*, 1663–1674).

2. kép.
Angkorvat.
Henri Mouhot rajza

számos falat borít, az ország írástudóinak számára megfejthetetlen, és amikor kérdezzük [őket] Ongkor-wat őslakos alapítóiról, akkor kivétel nélkül e négy válasz valamelyikét adják: »Ez Pra-Enn, az angyalok királyának munkája«, vagy: »Ez az óriások műve«, vagy: »A híres leprás királynak tulajdonítjuk ezeket az épületeket«, vagy végül: »Saját maguktól teremtődtek.«¹¹

Franciaország „gyarmati érdeklődése” számára kapóra jött ez a felfedezés, így hamarosan megindultak a tudományos expedíciós utak a romok feltárása és ismertté tétele céljából, illetve, ahogy azt később látni fogjuk, pontosan kidolgozott kultúrpolitikai érdekeknek megfelelően. Az 1898-ban megalakult École française d’Extrême-Orient tudományos intézet (a továbbiakban: EFEO) szakmai irányításával, a kor kiemelkedő szakembereinek vezetésével megindultak a régészeti kutatások, feltárások a romterületen. Ezeket hamarosan követték a „klasszikus” nyelvészeti, epigráfiai, történeti, építészet- és művészettörténeti vizsgálatok is. Étienne Aymonier francia nyelvész háromkötetes munkájában – az építmények falain feltárt, a kőanyagba vésett – 350 feliratot dolgozott fel.¹² 1925-ben Philippe Stern francia művészettörténész, majd néhány évvel később George Coedès nyelvész-történész, az EFEO akkori igazgatója a feliratok alapján felállította a khmer történelem kronológiáját, meghatározta a történelmi korszakokat és a hozzájuk kapcsolható művészeti stílusokat. Nagy ütemben folyt a műemlékek helyreállítása is a századforduló idején legmodernebb módszerek alkalmazásával, építészek művezetésével.

Franciaország az antik romok „birtoklása” tekintetében is lemaradásban érezte magát a Brit Birodalommal szemben. Angkor feltárása az ókori egyiptomi emlékek kutatásával egyenlő rangú elismertséget biztosított a francia tudományos élet számára. Ráadásul a francia diplomácia dicsőségére 1907-ben sikerült Sziámmal olyan szerződést kötni, amely alapján a Sziemreap körüli terület, vagyis a hajdani Angkor központja visszakerült Kambodzsához. Mi történt tehát? A dicsőséges francia „birodalom” visszaszerezte a valaha volt Angkori Birodalom szimbolikus emlékeit, megteremtve ezzel az önmaga és Angkor közötti folytonosság illúzióját.

11 Mouhot, 1868. 183–184.

12 Étienne Aymonier háromkötetes, *La Cambodge* című összegző műve Párizsban jelent meg 1900–1903-ban.

A Sziemreap körüli területet az 1920-as évek óta nevezik *Park d'Angkor*nek, vagyis Angkor Parknak. Az 1930-as évek végére a romok szervezett turisztikai célponttá váltak, ekkorra már megfelelő kényelmet biztosító hotelek épültek. Megjelentek a kísérő szolgáltatások, mint például a tánckar rendszeres előadása a látogatók szórakoztatására a Grand Hotel előtt, illetve Angkorvat bejáratánál. A második világháború, majd ezt követően az első indokínai háború (1946–1954), végül a Vörös Khmer-uralom (1975–1979) és az azt követő egy évtizedes polgárháború alatt a látogatók elmaradtak, a kutatások és a műemlék-helyreállítások többször megálltak, végül teljesen megszakadtak. A polgárháború után, az 1980-as évek végén újrakezdődött a rekonstrukció nemzetközi támogatással. A világ tudományos közössége Angkor-tárgyú nemzetközi konferenciákon és kutatástámogatási kötelezettségvállalások kinyilvánítása formájában is visszatért Kambodzsába. A Kambodzsa „felszabadításában” és pacifikálásában részt vevő szakértők és intézmények küldetésének egyik központi feladata a khmer kultúra restaurálása volt. A belpolitikai viszonyok konszolidálódásával és a világörökségi cím elnyerésével párhuzamosan a turizmus robbanásszerű gyorsasággal hódította meg a műemlékeket, jelentős mértékben formálva ezzel a helyi lakosság értékrendjét és önképét is.

Angkor „bukása” óta tehát Kambodzsa thai, csam, viet hadjáratok, megszállások, a környező népek egymás közötti versengésének színtere volt, majd a francia gyarmatosítás meglehetősen passzív szereplőjévé vált. Az elmúlt mintegy hat évszázadban Kambodzsa saját történelmének kevésbé alakítója, inkább elszenvedő részese volt, és ennek következtében a khmer nemzeti identitástudat újra és újra átértékelődött. A Kambodzsa területén élők identitását eredetileg feltehetően a király személyéhez, illetve a buddhista közösséghez való kötődés határozta meg. Az európai értelemben vett nacionalizmus kialakulása Kambodzsa esetében egyébként is lassabb, és ahogy a továbbiakban láthatjuk, irányítottabb folyamat volt, szemben a jóval határozottabb vietnámi törekvésekkel. Ennek elsődleges okaként a társadalom hagyományos szerkezetét, illetve általános iskolázatlanságát szokták megjelölni. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy Kambodzsa lakosságának többsége földművelő volt, 1945 előtt a városi lakosság gyakorlatilag a fővárosra, Phnompenre (Phnom Penh) és egy vagy két kisebb városra koncentráldott, 1948-ban is még mindössze 111 ezer főt számlált. A városi lakosságnak elenyésző százaléka volt khmer, a városokban sokkal inkább kínai és vietnámi kereskedők, illetve a francia bürokrácia és családtagjaik éltek.¹³

A kambodzsai nemzettudat kialakulása elválaszthatatlan a francia gyarmatosítás folyamatától. Egyrészt azért, mert a francia uralom időszakában, francia ösztönzésre kezdett egyáltalán felmerülni a nemzeti identitás mint fogalom körülhatárolásának kérdése, másodsor pedig, jórészt az előző következtében, a jelenkori identitástudat egyik sarokköve a mindenkori gyarmatosítással/megszállással szembeni függetlenség nyomatékosítása lett, ami legalább annyira hangsúlyosan vietnámi, mint amennyire francia- vagy japánellenes volt. A délkelet-ázsiai nacionalizmusok antikolonialista vonása gyakran szinte erősebbnek mondható, mint a nemzeti iden-

¹³ Vickery, 1999. 19.

titás érzése. Kambodzsában ez erőteljesen érzékelhető. Fontos megjegyeznünk, hogy a függetlenség megszerzése óta a francia és angol gyarmatosító nagyhatalmak által meghúzott határvonalak között kell a nemzet, nemzeti identitás fogalmakat értelmezni, jöllehet ezek a modern államhatárok a legritkább esetben azonosak az etnikai csoportokat határoló vonalakkal. Nyilvánvaló, hogy ez a körülmény alapvetően meghatározza a 20. század második felének és jelenkorunk etnikai és vallási konfliktusait, és ebben minden szárazföldi délkelet-ázsiai állam érintett.

Érdekes Jan Ovesen dán kulturális antropológus megállapítása, hogy bár Sziám többször, hosszú ideig megszállás alatt tartotta a khmer területek jelentős részét, mi több, korábban aktívan hozzájárult az Angkori Birodalom bukásához, a khmerek mégsem idegenkedtek a thai néptől, és nem voltak velük szemben olyan ellenségesek, mint a vietnámiakkal szemben.¹⁴ Ez annál is inkább meglepő, mivel a második világháború alatt Japán támogatásával Thaiföld azonnal újra megszállta és hatalma alatt tartotta Sziemreap térségét. A jelenség okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a khmer társadalom a vietnámiakkal érintkezett és érintkezik jelenkorunkban is többet, a két nép igen eltérő vallási hagyománya, a gazdálkodási modellek és az életmód különbözősége eleve feszültséget kelt, ráadásul a francia gyarmati adminisztráció helyi állásainak elnyerésében évtizedekig előnyt élveztek a vietnámi származásúak.

Sziámmal, vagyis Thaifölddel kapcsolatban az ellentét nem társadalmi síkon jelentkezett. A két ország politikai viszályának szimbolikus eszközei éppen Angkorvat, illetve az Angkori Birodalom egyéb műemlékei. Elég arra gondolnunk, hogy Mongkut, vagyis IV. Ráma király (1804–1868) a bangkoki királyi palota területén álló, a thai királyságot szimbolizáló Smaragd Buddha szentélyének (Wat Phra Kaew) körzetében megépíttette Angkorvat kicsinyített mását, miután meghiúsult eredeti terve, amely szerint egész Angkorvatot lebontatta volna, hogy azt Bangkokban felépíttesse. Mongkut királysága alatt kezdődött a thai nemzettudat megfogalmazása, a thai kulturális hagyományok körülhatárolása. Ebben döntő szerepet kapott az egykori hűbérúrtól, vagyis Angkortól való függetlenség kifejezésének szándéka. Nem véletlen tehát, hogy az európaiak által éppen felfedezett, az Angkori Birodalom szimbólumaként híressé váló épületegyüttest birtokolni akarta a thai uralkodó. Ez a gondolatmenet már csak azért sem volt szokatlan, mert a különböző burmai, lao és sziámi királyságok hódításaik legitimálása érdekében – ha nem is komplett épületeket, de palládiumként számontartott – Buddha-szobrokat és -ereklyéket évszázadok óta raboltak el egymástól.¹⁵ A thai–kambodzsai jelenkori határviták egyik tárgya és egyben szimbolikus épülete Preah Vihear, aligha véletlenül, szintén angkori emlék.¹⁶

14 Ovesen–Trankell, 2004. 244.

15 Csakúgy, mint az antik görög-római kultúrában, a délkelet-ázsiai hagyományban is kiemelt jelentősége volt az államokat óvó, védelmező szobroknak. Közülük a leghíresebbé a bangkoki Smaragd Buddha (Phra Kaew Morakot), illetve a laoszi Luangprabangban őrzött Királyi Buddha (Pha Bang) vált.

16 Lásd: Kádas, 2009.

A kambodzsai nemzettudat és a francia gyarmatosítás

A francia gyarmatosítást megelőző időszakban egy rendkívül szűk khmer írástudó elit irányította az ország politikai, gazdasági és kulturális életét, mely szigorúan, előjogként őrizte „magas kulturális” tudását. Rajta kívül a buddhista szerzetesi réteg volt csak írástudó. A 19. század végéig viszonylag kevés szöveges mű született khmer nyelven, nyomtatásban pedig semmi nem jelent meg. A buddhista irodalom egy része ugyancsak khmerül íródott, de a páli nyelvű szövegek aránya jóval magasabb volt. A kortárs irodalmi és szakmai szövegek vietnámi, francia vagy kínai nyelven születtek. Az 1900–1910-es évekre a helyzet változni látszott. A francia iskola-rendszer bevezetése (1885) és a buddhista közösség oktatásban betöltött szerepének erősödése az írástudó elitréteg kiszélesedéséhez vezetett. Az 1930-as évekig Párizsban vagy Saigóban tanultak khmer középiskolákban ösztöndíjra kiválasztott diákok,¹⁷ majd megnyílt Phnompenben az uralkodó, Sziszovat (Sisowath) király nevét viselő gimnázium.¹⁸ Ezzel párhuzamosan 1930-ban létrejött a fővárosban a Buddhista Intézet, amely a mai napig állami fenntartásban működik, és meghatározza, egységesíti a kambodzsai buddhizmus fő irányelveit.

A részint helyben, részint Párizsban kiművelt fiatal értelmiségiek elsősorban a gyarmati bürokráciában vállaltak feladatot, de néhányan közülük a khmer nacionalizmus szószólói lettek. Úgy tűnik, hogy a franciák, saját érdekeiknek megfelelően, az iskola-rendszer bevezetésével, a társadalom militarizálásával és az európai típusú sporttevékenységek támogatásával egyfajta patriotizmust kívántak megteremteni Indokínában. Az európai módon kitanított khmer értelmiségi réteg újraértelmezte népe történelmét, felismerte és interpretálni kezdte saját hagyományait, és elkezdte a „khmerséget” mint fogalmat körülhatárolni. Az 1880-as években történtek francia kísérletek a khmer legendák és mitológiai történetek összegyűjtésére, azonban a szóbeli hagyomány összegyűjtése csupán az értelmiségi családokban történt meg, s ily módon kevés khmer szöveget, jórészt inkább indiai eredetű buddhista szövegeket és irodalmi műveket sikerült lejegyezni.¹⁹

A khmer nemzeti kultúra fogalmának és a fogalom tartalmának a kijelölése – részben francia kezdeményezésre – csupán az 1920-as években történt meg. Ekkor francia képzettségű kambodzsai értelmiségiek szűk köre európai típusú nacionalista „eszmerendszert gyártott”, és ehhez keresett hivatkozható jelenségeket. Fontos kiemelni, hogy ekkor még ez a nacionalizmus kulturális, irodalmi és folklórelemeken alapult, a nemzeti önrendelkezéssel vagy egyéb politikai természetű kérdéssel még burkolt formában sem foglalkozott.²⁰ Ez az értelmiségi kör kezdte el keresni a francia *nation*, vagyis nemzet kifejezésnek megfelelő tethető szót a khmer nyelvben. A páli eredetű *dzsiet* (*jiet*) kifejezés eredetileg morális és kozmológiai értelemben „születést” jelentett, és ezt a jelentését terjesztették ki az etnikai hova-

17 Az első kambodzsai, Thiounn Hol 1914-ben érettségizett Párizsban. Edwards, 2007. 76.

18 Az első hét diák, aki phnompeni gimnáziumot végzett, 1931-ben tett érettségi vizsgát. Vickery, 1999. 19.

19 Edwards, 2007. 107.

20 Uo. 7.

tartozás, társadalmi státusz jelzésére.²¹ Meghatározták a néplélek, a nemzeti karakter jellemzőit, és körülhatárolták a khmer faj fogalmát. Ekkor ismerték fel azt is, hogy nem annyira a markáns kulturális különbségek, hanem a khmer nyelv különbözőteti meg őket leginkább a szomszéd vietnámi, lao és thai népektől. Megjelent a *pieszá dzsiet* (*piesaa jiet*), vagyis nemzeti nyelv kifejezés.

Az 1920-as években jelentek meg az első khmer nyelven nyomtatott napilapok, amelyek a *dzsiet* új jelentéstartalmát bevezették, értelmezését népszerűsítették. Az első khmer nyelvű lap, a *Kambudzsa Szuridzsa* (*Kambuja Surija*) 1927-ben jelent meg, kiadója a Királyi Könyvtár volt. Az 1936 óta megjelenő *Nagaravata* hasábjain először olyanok publikáltak, akik sokkal inkább francia–vietnámi képzettségűek voltak, mintsem khmerek. Bár a lap eredetileg nem ilyen szándékkal jött létre, szerkesztői: Son Ngoc Than és Pach Choeun gyakran a gyarmatosítás intézményrendszerét támadó cikkeket is közöltek, illetve időnként a lap vietnámiellenes hangnemet ütött meg.²² Ugyanilyen ellentmondásos a modern khmer irodalom kialakulása, amelynek gyökerei legkevésbé khmer, sokkal inkább francia, illetve sino-vietnámi eredetűek. A szerzők, akik francia alapítású oktatási intézményekben szereztek tudásukat, nyilvánvalóan európai típusú kérdésfelvetésekkel, európai jellegű szemléletmóddal dolgoztak, és írásban többnyire továbbra is franciául fejezték ki gondolataikat. Az ellentmondásos helyzet éppen abból a tényből adódott, hogy a buddhista szerzetesektől eltekintve gyakorlatilag az összes írástudó francia nyelven tanult az iskolában. A nemzet, rassz, néplélek kifejezéseknek megfeleltetett khmer szavak jelentős része ráadásul páli eredetű volt, így azok pontos jelentéstartalmát mélységében gyakran maguk az értelmiségiek sem értették.

A *Nagaravata* heti ötezres példányszámával az ország meghatározó lapja lett. Egyik legfontosabb küldetése a khmer nyelvű oktatás alapvető fontosságának sulykolása volt, és ezen a területen komoly eredményeket ért el, jóllehet viszonylag szűk réteghez jutott el – a többség nem lévén írástudó. A szélesebb rétegek számára elsősorban a szerzetes tanítók közvetítették a „khmer tudatot” vagy „khmerizmust” (khmerül *khmer-niyum*). Az 1910-es évektől kezdték el páli nyelvről khmerre fordítani a buddhista szövegeket, ebben úttörő munkát végzett Chuon Nath és Huot Tath. Ennek köszönhetően az egyre növekvő létszámú írástudó fiatalok a buddhizmus tanait is anyanyelvükön olvashatták. A khmer buddhista közösség a 19. században erős szálakkal kötődött a bangkoki központú thai közösséghez. A századfordulón komoly propaganda indult a thai szomszédtól való teljes függetlenedés hangsúlyozására, vagyis a khmer nyelvű buddhista tanulmányok népszerűsítésére, illetve később megalakult a már említett Buddhista Intézet Phnompenben, amely hamarosan az új khmer értelmiség egyik központjává vált. A buddhista közösségbe az ország lakosságának szinte egésze beletartozott (és beletartozik ma is), hálózata a mindenkori állami bürokrácia rendszerén felül állt. Ez a közösség nem csupán a vallás gyakorlásának intézménye volt, hanem sajátos identitástudatot volt hivatott biztosítani. A szerzetesek szűk csoportja nem csupán khmer buddhista

21 Uo. 13.

22 Heder, 2007. 294.

tanokat hirdetett, beszédek és írásai nem nélkülözték az antikolonialista hangnemet sem. 1942-ben az államellenes összeesküvéssel megvádolt Hem C sien (Chien) szerzetes letartóztatása tüntetést is kiváltott, de összességében megállapítható, hogy az 1940-es évek elején még nagyon kevesen voltak azok, akik felvetették a francia uralommal kapcsolatos kérdéseket.²³

Hiba lenne azonban azt állítani, hogy a *dzsiet* jelentésváltozása kizárólag a szerzetesi oktatás és a nyomtatott sajtó tudatos befolyására következett be. A gyarmatosítás vitathatatlan eredménye, hogy az európai tudományos közelítésmód vagy történelemszemlélet ismertté vált az Európán kívüli világban, ahol megkezdődött az egyes népek saját történelmének kronologikus rendszerű feldolgozása és lejegyzése. Megjelentek és közismertté váltak olyan szavak, mint az ország, a nép, az uralkodó, az államiság. A hangsúly a „királyok történetéről” az „ország történetére” helyeződött át, a legendákat és mítoszokat elkezdték megkülönböztetni a hitelesnek tartott történelmi feljegyzésektől.²⁴ Mindehhez hozzájárult a gyarmatosító európaiak lelkesedése a régiségek és a történelmi emlékek iránt, ami komoly kutatói háttérrel megtámogatott tudományos intézmények létrehozásához vezetett. Ezek az intézmények, amelyek közül kiemelkedő jelentőségű a már korábban említett, ma is létező EFEO, a klasszikus európai tudományos szemléletet közvetítik, befolyásuk a helyi értelmiségi életre jelenleg is meghatározó.

Az 1907-ben Saigonban létrehozott EFEO intézményi működésével a francia kutatók számára monopolizálta az Angkor-kutatást mint tudományterületet, mi több, az angkori civilizációról való ismeretek egyetlen „letéteményeseként” jelentős szerepet töltött be a khmer történelmi tudat kialakításában. A francia kultúrpolitika ebben az időben már erőteljesen hangsúlyozta, hogy Franciaországnak morális kötelezettsége visszaszerezni Sziámtól a dicső történelmi múlt emlékeit Kambodzsa számára. Valójában ezzel magának a gyarmatosítás tényének is morális hivatkozást adtak.

A francia kutatások és az iskolai oktatás hatására szélesebb körben megismerték Kambodzsában (és Franciaországban is) az angkori történelmet, az angkori épített emlékek nevét, feltételezett rendeltetését és legfőképpen egyedülálló építészeti és művészettörténeti értékét. Nem véletlen, hogy a „khmerizmust” hirdető legfontosabb lap a *Nagaravata* nevet kapta, ennek jelentése páli nyelven Angkorvat (pontosabban a khmer eredeti neve: *Nokor Vat*), vagyis a Város Szentélye. Az írásos források fordítása és elemzése, illetve az építészettörténeti vizsgálat mellett az 1930-as évek elejétől, majd újabb hullámban, az 1950-es években egyre nagyobb hangsúlyt kapott az angkori épületek falait díszítő elemek, illetve a szobrok stílusára összpontosító művészettörténeti vizsgálat is.²⁵ Philippe Stern és Gilberte de Coral-Rémusat művészettörténészek úttörő munkáit²⁶ követően Pierre Dupont, Mireille

23 Raffin, 2005. 132.

24 Edwards, 2007. 14.

25 A művészet evolúciós folyamatának egyes építészeti vagy díszítőelemek stilisztikai összehasonlítására épülő kronológiai rendszerét az indiai Pallavák művészetének kutatása során elsőként Gabriel Jouveau-Dubreuil dolgozta ki az orientalisták közül, az 1910-es években. Hatása máig érezhető a francia kutatók munkásságán.

26 Stern, 1927, 1934; Coral-Rémusat, 1940.

Bénisti és Jean Boisselier²⁷ végezte el a khmer művészet kronológiai rendű stilisztikai rendszerezését.²⁸ A motívumokra koncentrált leírások és összehasonlító elemzések alapján művészettörténeti korszakokat határoztak meg, amelyek elnevezésükben is egy-egy helyszínhez, templomegyütteshez kötődnek. Stern és kortársai a 12. századi Angkorvat-korszakot egyértelműen a birodalom virágkorának tartották, Angkorvatra pedig úgy tekintettek, mint a tökéletes khmer épületre, amely a klasszikus khmer építészeti, művészeti és technikai tudást összegezte, és amely egyben a hindu gondolkodásmód legtökéletesebb manifesztációja volt, precízebb, mint bármelyik indiai megfelelője. Kétségtelen tény, hogy ez a templom egészen különleges helyet foglal el nemcsak a kambodzsai, hanem az egyetemes építészeti és művészettörténetben, ugyanakkor kizárólagos – és nemegyszer esztétikai vagy érzelmi alapon történő – kiemelése a többi emlék közül a mai napig félrevezetően érezteti súlyozott hatását a kutatások során. Az Angkorvat-korszak mint „Kambodzsza egyetlen virágkorának” képe pedig mélyen beivódott a khmer identitástudatba.

Angkor örökségének szisztematikus felmérésében egyre több olyan, többségében elitcsaládból származó fiatal kezdett részt venni, aki francia iskolákban tanult Phnompenben, Saigonban, valamint Párizsban. Párhuzamosan a khmer *dzsiet* fogalmának „keresésével” megkezdődött a khmer nemzeti stílus kialakítása az építészetben, a képzőművészetben és az irodalomban. Művészeti iskolákat alapítottak, kiállításokat szerveztek mind a gyarmati nagyvárosokban, mind Franciaországban. Meghatározták azokat az építészeti formákat és díszítőelemeket, amelyeket – elsősorban a kortárs buddhista építészetből és a legszebbnek ítélt angkori műemlékek részleteiből merítve – jellegzetes khmer stílusúnak vélték. Az állami építkezések során e lényegében mesterségesen kialakított „nemzeti” stílus lett az irányadó. Phnompen, a főváros gyarmati mintavárossá alakult át. A királyi palota épületeit már ebben az újonnan létrehozott khmer stílusban tervezték meg. A palotától nem messze áll az ekkor létrehozott Nemzeti Múzeum, amely talán a legjobban sikerült ilyen stílusú alkotás. Phnompen alapítódombján áll a város legfontosabb buddhista szentélye, a Vat Phnom (Wat Phnom). Ennek rendbehozatalát, átépítését kiemelt feladatuknak tartották a városvezetők, miközben saját, francia városnegyedük utcáit fejlesztették éppen a Vat Phnom épülete körül.

Angkor, illetve Angkorvat szimbolikus szerepének növekedéséhez nagyban hozzájárult Franciaország – elsősorban Angliával versengő – megjelenése az európai nemzetközi kiállításokon, ahol Kambodzsza, majd kifejezetten Angkor egyre látványosabb helyet kapott. Az 1889-es világkiállításon még csak Vietnám képviselte Indokínát. 1900-ban azonban már Kambodzsza volt az indokínai kiállítási tematika főszereplője: megépítették a phnompeni Vat Phnom-szentély másolatát, és ennek képe szerepelt a kiállításra hivatalosan kinyomott bélyegsorozatokon is. Hat évvel később Marseille-ben a Kambodzsza-pavilon több angkori szentély elemeit „összegyúrva” Bajon egyik tornyának arcaival tekintett a négy égtáj irányába. Előtte tartott

27 Dupont, 1934; Bénisti, 2003; Boisselier, 1955, 1956.

28 Párhuzamosan ezzel elkészültek az indiai művészetet elemző hasonló munkák is, többek között Bénisti, Coral-Rémusat, Dalet, Filiozat és Stern tollából. Lásd például: Bénisti–Stern, 1961.

3. kép.
Az Angkor-palota
a marseille-i
világkiállításon

bemutatót a Királyi Tánckar, amelynek előadása óriási sikert aratott, és Rodint, a szobrászt is mélyen megihlette. Később többször eltáncolták Párizsban is azokat a koreográfiákat, amelyeken keresztül Angkort mutatták be: a jelmez, bizonyos mozdulatok és jelenetek megtervezése az Angkorvat falain látott domborművek nyomán történt. Az egyértelmű változást az 1922-ben szintén Marseille-ben rendezett gyarmati kiállítás hozta meg, amelynek leglátványosabb épülete a *Palace d'Angkor*, egy eltúlzottan monumentális, Angkorvat főszentélye és különböző egyéb angkori szentélyek másolataiból összeállított épületegyüttes volt (3. kép). Maga az épület, a benne létrehozott kiállítás és a kísérő ismeretterjesztő programok (amelyek végén megvásárolható volt Angkorvat csokoládéból készült makettje) hirdették a francia kulturális erőfeszítések általános sikerét az egyébként elmaradott gyarmat területén.²⁹ Az 1922-es marseilles-i Angkorvat-pavilon után az 1931-es párizsi gyarmati kiállításon újra egy hatalmas Angkor-replikával jelent meg Francia-Indokína. Ekkorra már a kiállítás tematikája azt volt hivatott alátámasztani, hogy a francia birodalom gyakorlatilag az angkori nagy birodalom „örököse” Kambodzsában. Angkor egy régóta halott civilizáció szimbóluma, a fennmaradt épített és szellemi emlékei újjáépítésének és felélesztésének letéteményesei a franciák.³⁰

A *mission civilisatrice* mindvégig jellemezte a francia gyarmatosító elit gondolkodását és viselkedését Indokínában. Az 1931-es párizsi kiállítás elsődleges célja Franciaország – Európával és saját birodalma országaival szembeni – kulturális erőfölényének demonstrálása volt.³¹ Ehhez a legkiválóbb és leglátványosabb bizonyítékul az angkori romok műemlék-feltárási és -helyreállítási munkája szolgált. Külön tanulmányozható a franciák által először Saigonban, majd Phnompenben és Párizsban is létrehozott művészeti múzeumok története és gyűjteménygyarapítási stratégiája, amely – nem meglepő módon – ugyanehhez a „civilizációs misszióhoz” kapcsolódik.

A francia gyarmati stratégia fontos eleme volt a meghódított államok területén élő népek néprajzi csoportosítása, ha tetszik, „kategorizálása” és rangsorolása, a

29 Edwards, 2007. 154.

30 Uo. 161.

31 Chafer–Sackur, 2002.

19. század második felére jellemző evolucionista tudományos igénnyel.³² Ennek megfelelően az államalkotó népeket tekintették nemzetnek, míg a rangsorolásuk alapján „a civilizáció alacsonyabb szintjén élő”, úgynevezett hegyi népek az „irányítandó”, „tanítandó” társadalmi kategóriába estek. Ez a megközelítés a mai napig érezteti hatását a modern Délkelet-Ázsiában, például akkor, amikor állami kultúrpolitikai törekvések megpróbálják megmenteni a különböző népek kulturális hagyományainak színes, látványos elemeit, elsősorban önreprezentáció céljából. A gyarmatbirodalom kultúrájának bemutatása a nemzetközi kiállításokon hangsúlyosan ezt a szemléletet és megközelítésmódot követte. A khmer nép kulturális örökségének egyetlen értékelhető eleme a múltbéli dicső birodalom képe volt, amelyet a fennmaradt műemlékek másolataival szemléltettek. A szemléltetésnek nem is rejtett célja volt az „elmaradott” életszínvonalon élő nép kulturális felemelése a többi – ilyen történelmi múlttal nem rendelkező szomszédos – néppel együtt. Az angkori ősi múlt és a gyarmatosított jelen közötti időszakot egész egyszerűen nem tartották említésre méltónak. Ahogy Penny Edwards amerikai történész megjegyzi: Mouhot rajzairól eltűntek az emberek, és az ott álló, használatban lévő buddhista kolostor egyszerű épületeit sem ábrázolta. A kortárs kambodzsaiak létezése „zavarta” az európai művelt réteg Angkorról, illetve Kambodzsáról alkotott idealisztikus, egyben felsőbbrendűséget sugárzó képét.³³ A franciák általában jórészt passzív, hagyományosan vallásos és a tradíciók korlátozó ereje miatt megújulásra, modernítésra éretlen társadalomként írták le Kambodzsa lakosságát ebben az időben.³⁴

Az első párizsi nyomtatású, khmerekéről szóló regény, Roland Meyer: *Saramani* című romantikus műve 1922-ben jelent meg. Az igaz történeten alapuló mű részletesen bemutatja a khmer királyi udvar eseményeit, romantikus szerelmi históriába ágyazza a francia és a khmer kultúra különbözőségein alapuló ellentmondásokat. Sugárzik belőle az a nemzetépítési kísérlet, amely a hagyományos kultúra bizonyos elemeinek, leginkább a táncdráma tradíciójának megőrzésére irányul, mindez európai–francia szempontrendszerbe ágyazva. Az Angkorról készült grafikák, a gyarmati kiállítások, a romantikus regények és a khmer udvari táncosnők franciaországi turnéztatása mind végső soron egy célt szolgált: azt, hogy a kambodzsai hagyomány beépüljön a francia kulturális örökségbe, Angkor szerves része legyen a francia *patrimoine*-nak. A khmerek pedig ennek a folyamatnak mindössze a statisztái lettek. Angkor jelentőségének hangsúlyozása ugyanakkor más eredménnyel is járt: erős nemzeti önbizalommal rendelkező értelmiségi réteg alakult ki Kambodzsában, amelynek különböző csoportjai a gyarmati uralom alóli felszabadulást követően a dicső történelmi múlt emlékéből táplálkozva formálták politikai elképzeléseiket, illetve erre hivatkozva alakították propagandájukat.

32 Hale, 2008.

33 Edwards, 2007. 144.

34 Raffin, 2005. 10.

A független Kambodzsa mint az Angkori Királyság örököse

A kambodzsai nemzettudat fontos gyökere a király személye, akiben megtestesül a buddhista uralkodó iránti feltétlen tisztelet. Ez leginkább 1945-ben vált nyilvánvalóvá, amikor a második világháborút követően Franciaország haladéktalanul igyekezett visszaszerezni hatalmát a gyarmatbirodalmában. Az uralkodó, Norodom Szihanuk király ekkor még lojális volt Franciaországhoz, ezért úgy tűnik, a kambodzsai lakosság nagy része egyáltalán nem kérdőjelezte meg a korábbi gyarmatosító nagyhatalom visszatérésének jogosságát.³⁵ Nyilvánvalóan az is közrejátszott ebben, hogy jobban tartottak Vietnám erősödő befolyásától (az 1910–1920-as évek infrastrukturális fejlesztései következtében fellendült a belföldi kereskedelem, amelyet az egyre nagyobb számban betelepülő vietnámiak bonyolítottak, és a vietnámi származásúak az állami bürokráciában is felülreprezentáltak voltak).

A vietnámiellenesség az 1940-es évek második felében azonban lassan franciaellenességgé alakult át a *Nagaravata* hasábjain és az egyéb fórumokon egyaránt. Megerősödött az 1945-ben alapított khmer függetlenségi mozgalom, a Khmer Issarak (jelentése: Független Khmer), amely az első indokínai (francia–vietnámi) háború alatt nyíltan támogatta a Viet Minh-célkitűzéseket, bár eredetileg hangsúlyosan elhatárolódott a kommunista eszméktől. A Khmer Issarak mozgalom zászlóján vörös alapon aransárga színben Angkorvat körvonala jelent meg. (Ezt a zászlót nyilvánította később sajátjának az új politikai erő, a Vörös Khmer is, amikor az új államot, a Demokratikus Kambodzsát létrehozta.) A franciák veresége az első vietnámi háborúban 1954-ben megteremtette a politikai pillanatot Kambodzsa függetlenségének elérésére. Norodom Szihanuk király kikiáltotta az ország függetlenségét, az új államforma alkotmányos monarchia lett. 1955-ben apja javára lemondott a trónról és politikai mozgalmat alapított Szangkum (Sangkum) névvel, amely még ugyanebben az évben fölényesen megnyerte a választásokat; Szihanuk miniszterelnök lett. Saját és pártja retorikájában Angkor hagyatéka nagyon hangsúlyos szerepet kapott. Nézeteiket buddhista elveken nyugvó khmer szocializmusként határozták meg, amelyben különösen fontosnak és sajátosnak khmer vonásnak tüntették fel Angkor hagyományát. A mindenkori angkori/kambodzsai uralkodó képe mint a kollektív rizstermesztés, az ország öntözéses vízgazdálkodása és közlekedési infrastruktúrája fejlesztésének szinte egyszemélyes irányítója jelent meg a retorikában. Szihanuk személyét pedig, annak ellenére, hogy nem is ő volt az uralkodó, a legnagyobb angkori királlyal, VII. Dzsajavarmannal azonosították. Garry Robert kanadai professzor így ír 1964-ben megjelent cikkében, amelynek címe: *Kambodzsa újjászületése VII. Dzsajavarman, Angkor királyától Norodom Szihanuk varmanig: „... csak VII. Dzsajavarman nevét említjük meg, aki rövid ideig uralkodott, de akinek uralkodása ennek ellenére páratlan fényrel ragyogott, és akiről Szihanuk herceg szeretett példát venni. Véletlen vagy szándékos, a két uralkodó között különös hasonlóság van véleményünk szerint.”*³⁶

35 Abdoul-Carime, 1995.

36 Garry, 1964. 11.

VII. Dzsajavarman, akinek neve jóságos, védelmező buddhista királyként maradt meg a néphagyományban, tökéletes modellként szolgált Szihanuk jellemzősekor. A 13. században élt uralkodó hódító politikája (uralkodása alatt érte el az Angkori Birodalom a legnagyobb kiterjedését) pedig új értelmezésben a független Kambodzsa előképeként jelent meg. Az 1960-as évek végére Szihanuk rendezésében játékfilmek készültek, illetve egy-két órás koreografált táncos-zenés előadás is született, amelyek helyszíneként az angkori épületeket használták, vagy azok színpadi díszletként is megjelenített másolatait.³⁷

Norodom Szihanuk hatalmát 1970-ben a Lon Nol tábornok vezette katonai puccs döntötte meg. Az új Kambodzsai Köztársaság a zászlóján Angkorvat sziluettjét viselte, kormányának mindössze ötéves fennállását pedig a második indokínai háború (az amerikai–vietnámi háború) katonai és politikai eseménysora alakította. A kormányzó erők Kambodzsa függetlenségének megőrzésére törekedve kettős, külső és belső nyomás alá kerültek. Egyrészt a háborúba közvetlenül vagy közvetve beavatkozó nagyhatalmak, másrészt a belső ellenzékük – a rojalisták az egyik oldalról, míg a másíkról az ijesztően erősödő katonai bázissal rendelkező vörös erők – szorításában őrlődtek. Angkorvat környékére vörös khmer és vietnámi alakulatok szivárogtak be, a nemzetközi közösség, élen az UNESCO-val pedig aggódni kezdett a romterület épségéért. Újra megjelent az Angkor örökségét mint a *khmerség* egyetlen gyökerét féltő narratíva. Mind Lon Nol, mind a nemzetközi közvélemény ekkor kezdett Angkorról mint az egyetemes emberiség egyik kiemelkedő kulturális emlékééről beszélni. Nemzetközi jelentősége hangsúlyosabbá vált, és ebben talált helyet az angkoriakhoz kötődő nemzeti identitásépítés. Ahogy Michael Falser, a jelen témában a legfrissebb monográfiát publikáló német történész fogalmaz: Angkor modern történelme során először történt, hogy a romterület megőrzésének paradigmája nem a klasszikus gyarmati retorikába volt beágyazva, vagy a rojalista szándékoknak megfelelően használták fel, hanem mint nemzetközi problémát Kambodzsa nemzeti kormánya tárta fel a „civilizált nemzetek” előtt.³⁸ 1972-ben már fegyveres harcok is folytak, légi támadás is történt Sziemreap környékén, a terület a Vörös Khmer-csapatok irányítása alá került. A francia kutatóintézet tagjai elmenekültek, a feltárások abbamaradtak. Szihanuk, aki ekkor még rokonszenvezett Pol Pot törekvéseivel, 1973-ban érkezett Sziemreapbe. Fennmaradtak olyan fotók, amelyeken Angkorvat előtt látható vörös khmer egyenruhában, bár ezek hitelessége megkérdőjelezhető, elképzelhető, hogy utólag készült fotómontázsokról van szó.³⁹ Angkorvat és a többi műemlék újra díszlete lett a politikai retorikának, a hatalmi szándékok kifejezésének.

1975-ben kezdődött a világtörténelem egyik legembertelenebb diktatúrájának korszaka, a négy éven át tartó Vörös Khmer-rémuralom. Pol Pot és környezete tudatosan használta fel marxista–maoista ideológiája alátámasztására Angkor történelmi hagyatékát. Angkor főváros körzetéről, mint egy bravúrosan szervezett és

37 Lásd részletesen: Falser, 2019. 228–231.

38 A khmer parlament indítványát az ENSZ Közgyűlése számára (1970) elemzi: Falser, 2019. 239.

39 Uo. 257.

létrehozott vízgazdálkodási infrastrukturális hálózatról, már az 1970-es évek elején jelentek meg tudományos igényű francia nyelvű elemzések. A Vörös Khmer-vezetők szeme előtt ennek a vízgazdálkodásnak és az intenzív rizstermesztési módszernek köszönhetően „nagygyá lett” birodalomnak a képe lebegett, amelynek újrateremtése érdekében kíméletlen kényszermunkára fogták az ország lakosságának millióit. Angkor, a dicsőséges birodalom mint előkép szolgált hivatkozási alapul, a cél a nemzeti lélek, a nemzeti büszkeség építése volt az ország függetlenségének megőrzése érdekében, amint azt Pol Pot egyik 1977-es beszédének szövegében is láthatjuk: „Mindannyian ismerjük a múlt idők Angkorját. Angkor a szolgaság idején épült. A »mi szolgálaink« építették az akkori kizsákmányoló osztály igája alatt a király örömeire. Ha a mieink képesek voltak Angkort felépíteni, akkor mindenre képesek. A mieink megvalósították 1975. április 17-ét. Fel kell emelnünk a nemzet lelkét, a nemzet büszkeségét, hogy megteremtjük a honvédelmet és építsük azt, és hogy biztosítsuk hazánk jövőjét.”⁴⁰

A nemzet lelke és büszkesége felemelésének agresszív propagandáját a munkatáborok lakói kötelezően meghallgatandó rádióadások és időnként színpadi előadások formájában, illetve a Pol Pot szövegeiből összeállított tananyag közös recitálásával sajátították el. A vörös khmer színpadi előadókról – alkalmi színészekről és táncosokról – az angkori romok kulisszái előtt készített látványos propagandafotók nem bizonyultak elegendő forrásnak a megkínzott nép számára a nemzeti büszkeség megőrzéséhez. A szétzilált, hagyományos közösségeitől megfosztott kambodzsai társadalom a kényszermunkatáborok éveit a legtöbb folklór jellegű hagyományát, történelmi identitását egész egyszerűen elvesztette. A rémuralmat követő, hosszan elhúzódó polgárháború, majd a nemzetközi beavatkozással megteremtett konszolidációt követően merülhetett fel újra az oktatásban, de a politikai propaganda szintjén is, a nemzeti kultúra, történelmi hagyomány és ezekkel összefüggésben a nemzeti identitástudat fogalmainak meghatározása, újraértelmezése.

Angkor és a vörös khmerek emlékezetének feldolgozása: a nemzeti identitástudat alakításának újabb fejezete

Kambodzsai történelméről a nemzetközi közösség általában mindössze két kifejezést ismer csupán: Angkorvat és a vörös khmerek nevét. Helyszíni megfigyeléseim alapján a külföldiek kíváncsiságának kielégítésére a helyiek is e két témakörben szeretnek mesélni, bár a Vörös Khmer-időszakra vonatkozó személyes történeteket az azokat átélők csak bizalmas viszony kialakulása után említik meg. A fiatalabb, már az 1980-as években születettek között viszont előfordul, hogy kérés nélkül is elmesélik az idősebb családtagoktól hallott történeteket, illetve azt, hogy miként képes egy közösség visszafogadni a Vörös Khmer-katonákat saját településükre.

⁴⁰ Pol Pot beszéde 1977-ben a Kambodzsai Kommunista Párt megalakulásának 17. évfordulóján, 1977. szeptember 29-én. Pol Pot, 1977. 49.

Mindkét témában a „távolítás” a döntő eszköz, amelyet önkéntelenül is alkalmaznak a beszélgetőtársak. Ez a „távolítás”, úgy tűnik, nemcsak ösztönös reakció, hanem az elmúlt húsz évben az állami propaganda és az oktatás eszköze is. Érdemes idézni Meas Sokeo kambodzsai kutató megállapítását: „A khmerek számára a jelenkor szemszögéből negatívnak ítélt történelmi esemény nem tekinthető »meghatározó« vagy »leglényegesebb« elemnek saját múltjuk elemzése során. A nyugati tudományok által vizsgált két történelmi időszak, az Angkori Birodalom évszázadai, illetve az úgynevezett Vörös Khmer-rezsim rémuralma nem tekinthető számukra a történelmi múlt »azonos« kategóriáinak.”⁴¹

Pol Pot leverése Vietnám hathatós katonai beavatkozásának köszönhető. A Vörös Khmer-időszakot követően az iskolarendszer fizikai és szervezeti helyreállítása is vietnámi irányítással történt. Az 1980-as évek végén megjelenő történelem-tankönyvek külön fejezetben foglalkoztak a rémtettekkel.⁴² Ezek a tananyagok népmesei stílusban, a démoni és a hős karakterek, az elnyomó vörösök és a khmer emberek küzdelméről szóltak, a khmer nemzet hősiességének és a vietnámi segítség jelentőségének igazolása szándékával. A vietnámi megszállás és a polgárháborús viszonyok felszámolását követően kezdett a jelenlegi politikai és hatalmi struktúra kialakulni Kambodzsában. A hatalmat gyakorlókra nézve kompromittáló tartalmakat törölték a történelemoktatásból. Így az 1990-es években a Vörös Khmer-korszak említése sem volt engedélyezett az iskolákban annak érdekében, hogy „nemzeti összetartás” épülhessen a társadalom tagjai között.⁴³

Az ezredfordulóra megérkeztek Kambodzsába a különböző nemzetközi emberi jogi és civil szervezetek, amelyek hangot adtak a tantervek nemzetközileg elfogadott elvek és sémák szerinti módosítása szükségességének. Ennek eredményeképpen – nagyon elnagyoltan ugyan és az aktuális politikai propagandának megfelelően – bekerült a történelemtankönyvekbe a Pol Pot-rezsim története. Az amerikai Yale Egyetem speciális projektjéből (Yale’s Cambodian Genocide Program) létrejött a Documentation Center of Cambodia intézet, amely a rémuralomra vonatkozó összes adatot igyekszik rendszerezni az áldozatoktól összegyűjtött történetek alapján. Az intézet kiadásában jelent meg 2008-ban Dy Khamboly *A History of Democratic Kampuchea* című alapműve, amit oktatási segédanyagnak szántak. 2008-tól valóban tanították is e korszakát a khmer történelemnek, de csak úgy, mint minden, a khmer néppel Angkor bukását követően történt eseményt, ezt is úgy mutatták be, mint a passzivitásra utalt ország érdekeivel ellentétes, külső hatások eredményét. A khmer népre vonatkozóan pedig tovább erősítették annak áldozatkarakterét.

A Pol Pot-időszak feldolgozása tehát annak egyfajta történelmen kívüli epizódá tételel történt meg. A felelősök megbüntetése gyakorlatilag mind helyi, mind felsőbb politikai szinten – néhány kivételes esettől eltekintve – elmaradt.⁴⁴

41 Sokeo–Miletic, 2007. 102.

42 Ngo, 2014. 161.

43 Uo. 163.

44 A Vörös Khmer-vezetők ellen mintegy húsz évig nem indult semmiféle büntető eljárás. 1998-ban merült fel először ennek szükségessége, de ebben az évben Pol Pot meghalt. Három vezetőtársát: Nuon Cseát

A tömeggyilkosságok helyszíneit látogatható emlékhelyekké alakították, ezek hamar népszerű turistalátványosságokká váltak. A vörös khmerekről kialakított képet leginkább nem a családi és kisközösségi emlékezet, hanem a hivatalos narratíva alakítja az iskolai oktatáson és a médián keresztül. Ennek alapja a Vörös Khmervezetők démonizálása, az általuk kikényszerített kegyetlenkedés elítélése és demonstrálása a látogatható emlékhelyeken, játék- és dokumentumfilmekben, rádió- és televízió-műsorokon és legújabbban mobiltelefonos applikáción keresztül.⁴⁵ A kollektív memória táplálkozik a túlélők visszaemlékezéseiből is, ugyanakkor a hosszúra nyúlt kezdeti konszolidáció éveiben oly nagymértékű volt a történések elhallgatása, hogy ezek a visszaemlékezések sem mentesek sokszor a hivatalos narratíva befolyásától. Ebben a folyamatban ismét felmerül a khmer nemzeti identitástudat kérdése. Mit jelent valójában a nemzet fogalma egy olyan társadalomban, amelynek működése – már csak az alapvető gazdasági ág, a rizstermesztés kollektív munkaigénye miatt is – hagyományosan kisebb együttműködő közösségeken alapult, amelyeket szétzilált a kényszermunkatáborok rendszere, és amelyek ma próbálnak visszarendeződni. Hogyan lehetséges együttműködő közösségben gondolkodni egy megosztott, az egykori Vörös Khmer-katonákból, -őrökből és -vezetőkből, illetve saját áldozataikból álló kettéosztott társadalomban, amikor ráadásul az ország határai sem egyeznek meg a népesség etnikai választóvonalával?

A kambodzsai oktatásnak ma is központi problémája a tanítandó történelmi korszakok kijelölése. Egyáltalában, a köztudatban kell-e tartani, mint negatívumot, a 20. század népiertással tetézt háborúinak történetét? Vagy helyesebb-e a nemzeti történelemtudatot az idealizált régmúlt emlékeire hivatkozva erősíteni? Kambodzsa lakossága fiatal, 70 százaléka harminc év alatti, azaz a Vörös Khmer-uralmat követően született, a polgárháborút is legfeljebb kisgyermekként élte át.⁴⁶ A történelem iskolai oktatása esetükben döntő kihatással van politikai gondolkodásukra és nemzeti identitásuk kialakulására, mert a sebeiből éppen csak kigyógyuló társadalomtól, kisebb falu- vagy családi közösségüktől nem mindig kaphatnak bátorító útmutatást.

2004-ben Vincent Houben holland történész kérdőíves felmérést végzett egy phnompeni magániskola középiskolás korú diákjai között.⁴⁷ Kérdéssora arra vonatkozott, hogy mit tartanak a diákok a khmer történelem meghatározó eseményeinek, korszakainak. A kérdőívek kiértékelése során rögtön megállapíthatta, hogy jóllehet Angkor volt a legmeghatározóbbnak tartott epizód, az Angkori Birodalomról a khmer diákok alig rendelkeztek tényszerű ismeretekkel. Számukra Angkor annyit jelentett, mint az ország zászlóján is szereplő, a 12. század végén emelt Angkorvat templom logószerű rajza. A nemzeti múlt tudása tehát lényegében leszűkül, Angkorvatot pusztán mint építményt ismerték, de azt is csak felületesen. 2004 óta

(Chea), Kió Szampant (Khieu Samphan) és Ieng Szarit (Sary) végül nemzetközi nyomásra bíróság elé állították, és a 2010-es években, vagyis mintegy negyven évvel a rémtettek után elítélték.

45 A The Khmer Rouge History multimédiás oktató applikáció 2017-ben készült el az oktatási minisztérium támogatásával. Az ingyenesen letölthető tartalmakkal a közép- és felsőoktatás történelem-tananyagához kívántak kiegészítő információkat nyújtani.

46 Lásd: <http://worldpopulationreview.com> (letöltés: 2020. szeptember 13.).

47 Houben, 2007. 1.

az oktatás, a khmerül is megjelenő történelemtények és a média hatására az Angkorról való tudás általánosságban szélesedett, de még mindig igen kis mértékben.

A kambodzsai ember anélkül tartja magát Angkor örökösének és határozza meg ilyen módon identitását, hogy ténylegesen ismerné a történelmi tényeket, emlékeket. Ez utóbbiakat legfeljebb az idegenforgalommal összefüggésben jövedelmet biztosító objektumoknak tekinti. Angkor épületei egyre növekvő számú, ma már évente többmilliónyi látogatót vonzanak Sziemreapbe és térségébe, de általánosságban kijelenthető, hogy teljes mértékben hiányzik mind a látogatók, mind a helyiek tudatából, hogy ezek a kulturális emlékek a mai, élő khmer kultúrától elválaszthatatlanok, azzal összefüggenek. Azaz nem segítik az ellentmondásokat feloldani a turisták sem, akiket csak a régi birodalom romjai érdekelnek, és az árusoktól bármilyen „rég”, illetve „autentikus” ajándéktárgyat megvesznek.

Idézzük fel újra Mouhot feljegyzéseit, amelyek szerint Angkort talán az óriások, talán az angyalok építhették, de az is lehetséges, hogy magától jött létre. Hiába rendelkezünk – ma már khmer szakemberek által is, valamint khmer nyelven publikált – tudományos közlemények és eredmények sokaságával, a khmer társadalom nagy része egy számára is ismeretlen, lényegét tekintve érthetetlen épület-együttes képéhez pusztán érzelmi alapon kötődik, és nagyon büszke rá. Ez a jelenség korunkra jellemzően más kulturális múltú népeknél is megfigyelhető. A különbség az, hogy e kollektív identitástudatból – és helyszíni benyomásaim alapján a legtöbb ember személyes tudatából, gondolkodásmódjából – itt hiányzik az „idő”, a „folyamat”, a „történelem” érzékelése.⁴⁸

E sajátosság nemcsak Kambodzsában tapasztalható, hanem általában a délkelet-ázsiai népeknél. Ennek igen sok oka lehet, amelyeknek részletes elemzése a kutatások egyik legfontosabb iránya. A nyugatitól eltérő gondolkodásmód nyilvánvalóan a buddhista szemléletből is következhet, amely az egyes ember életét, életfolyamatát, a múltat, a jelent és a jövőt másként látja, és a közösség szerepét is másként ítéli meg. De Angkor dicsőségének felidézése teret ad megtévesztő, manipulatív politikai és kulturális befolyásolásnak, valamint a történelmi szörnyűségek büntetlenül maradó elfeledtetésének is. Ezért van különös jelentősége a khmer elit történelemoktatási és kulturális stratégiájának. Ez annál is inkább így van, mert szemben az európai múlt objektumaival, az Angkori Birodalom területén a tárgyi emlékek nagyszámú, de szűk köre maradt meg. A monumentális birodalmi épületek, mérnöki létesítmények állnak, illetve feltárhatók, de más tárgyi emlékek, főleg a mindennapi élet eszközei – legalábbis eddig – nem kerültek elő nagyobb számban. Az angkori mindennapi élet körülményeit alig ismerjük. A mai mezőgazdasági-kézműves munkamódszerek és eszközhasználati módok nyilvánvalóan a régmúltba vezetnek, de kapcsolatuk az angkori viszonyokkal még nem kellően tisztázott. Az angkori emlékeken csak közvetett módon, a kőfaragással megjelenített tárgyak, emberalakok és jelenetek tanulmányozhatóak. Még kevesebb emlékekkel rendelkezünk az Angkort követő időszakról, mivel erre a korszakra vonatkozóan az elmúlt

48 Luco, 2000.

évtizedig tudományos kutatások jóval kisebb számban történtek, és eredményeik sem váltak még közismertté.

Az európai múzeumok és gyűjtemények zsúfolásig tele vannak az elmúlt nagy birodalmak, vagy akár kisebb közösségek tárgyi emlékeivel. A kortárs leírók művei megismerhetők, így az akkori társadalom rétegeinek életével, kultúrájával könnyebben szembesül, találkozik a mai néző. Számára, számunkra egyértelműen jelen van a folyamatos és igazolható európai identitás. A khmer identitástudat vizsgálata során azonban megkerülhetetlen az a kérdés, vajon a nyugati típusú oktatási terv, kulturális örökségvédelmi koncepció vagy múzeumi kiállítási program azonos hatást kelt-e, alkalmas-e a kambodzsai vagy szélesebb értelemben a délkelet-ázsiai környezetben arra, hogy a virágzó vagy éppen kevésbé dicső nemzeti múlttal való kontinuitást érzékeltesse a helyi lakossággal.

A nemzeti egység szimbóluma, Angkorvat ma is működő buddhista szentély. Hatalmas kiterjedésű épületegyüttesében két kolostor is működik. A szentély és a területén lévő Buddha-oltárok a zarándokútvonal kiemelkedő fontosságú állomásai. A szentély valójában a történelmi szerepétől függetlenül is jelentős helyszíne a délkelet-ázsiai buddhista közösségnek, a turistatömegek ellenére a hívők képesek falai között az elmélyülésre. Hun Szen (Hun Sen), aki 1985 óta az ország miniszterelnöke, 2017 decemberében nagyszabású ceremóniát rendezett Angkorvatban. A Kambodzsza boldogsága és nyugalma, illetve a jövőbeni békéjének biztosítása céljából megrendezett szertartás ötezer buddhista szerzetes közreműködésével, több ezer hívő előtt, királyi külsőségek között zajlott, a miniszterelnök és felesége főszereplésével. A miniszterelnök áldást kapott mint a kambodzsai nemzet egységének védelmezője a nemzet egységét szimbolizáló, mellesleg az egyik legfontosabb angkori uralkodó által emelt szentély előtt. Sem Szihamoni (Sihamoni) király, sem pedig az uralkodócsalád többi tagja nem volt jelen, holott ilyen jellegű szertartást ezt megelőzően kizárólag az uralkodók mutathattak be. Ha volt eredendően is egyfajta identitástudat Kambodzsában, akkor az mindenképpen a buddhista uralkodó személyéhez fűződő érzelmi köteléken alapult. Úgy tűnik, hogy jelen korunkban ennek a kötődésnek az átforgalmazása is elkezdődött.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Abdoul-Carime

1995 Abdoul-Carime, Nasir: Reflexion sur le Regime Sihanoukien. La monopolisation du verbe par le pouvoir royal. In: *Péninsule*, 31. (1995) 2. sz. 77–97.

Anderson

1983 Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983.

2006 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Bp., 2006.

Bénisti

2003 Bénisti, Mireille: *Stylistics of Early Khmer Art*. Vol. 1–2. New Delhi, 2003.

Bénisti–Stern

1961 Bénisti, Mireille – Stern, Philippe: *Evolution du style indien d'Amaravati*. Paris, 1961.

Boisselier

1955 Boisselier, Jean: *La statuaire khmère et son évolution*. Saigon, 1955.

1956 Boisselier, Jean: *Tendances de l'Art khmer. Commentaires sur 24 chefs-d'oeuvre du musée de Phnom Penh*. Paris, 1956.

Chafer–Sackur

2002 *Promoting the Colonial Idea: Propaganda and Visions of Empire in France*. Eds.: Chafer, Tony – Sackur, Amanda. Houndmills, 2002.

Coral-Rémusat

1940 Coral-Rémusat, Gilberte de: *L'Art Khmer les grandes étapes de son évolution*. Paris, 1940.

Dupont

1934 *Catalogue des Collections indochinoises du Musée Guimet*. Éd. par Dupont, Pierre. Paris, 1934.

Edwards

2007 Edwards, Penny: *Cambodge: The Cultivation of a Nation 1860–1945*. Honolulu, 2007.

Falser

2019 Falser, Michael: *Angkor Wat: A Transcultural History of Heritage*. Vol. 1. *Angkor in France. From Plaster Casts to Exhibition Pavilions*. Vol. 2. *Angkor in Cambodia. From Jungle Find to Global Icon*. Berlin–Boston, 2019.

Garry

1964 Garry, Robert: *La renaissance du Cambodge de Jayavarman VII, roi d'Angkor, à Norodom Sihanouk varman*. Phnom-Penh, 1964.

Groslier

1958 Groslier, Bernard Philippe: *Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources portugaises et espagnoles*. Paris, 1958.

Hale

2008 Hale, Dana S.: *Races on Display: French Representations of Colonized Peoples, 1886–1940*. Bloomington, 2008.

Heder

2007 Heder, Steve: Cambodia. In: *Language and National Identity in Asia*. Ed.: Simpson, Andrew. Oxford, 2007. 288–311.

Horst

2008 Horst, John ter: *Weaving into Cambodia. Trade and Identity Politics in the (Post-)Colonial Cambodian Silk Weaving Industry*. [PhD-disszertáció. Vrije Universiteit.] Amsterdam, 2008. (<https://core.ac.uk/download/pdf/15454394.pdf>, letöltés: 2020. szeptember 13.).

Houben

2007 Houben, Vincent: *Historical Consciousness among Khmer Students: A First Introduction*. Berlin, 2007.

Jönsson

2010 Jönsson, Kristina: Unity in Diversity? Regional Identity-Building in Southeast Asia. In: *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 29. (2010) 2. sz. 41–72. DOI: <https://doi.org/10.1177/186810341002900202>.

Kádas

2009 Kádas Csaba: Preah Vihear fegyverben. Thaiföld és Kambodzsa kiújult határvitáinak háttere. In: *Tudományos Közlemények [Általános Vállalkozási Főiskola]*, 22. (2009) 25–43.

Luco

2000 Luco, Fabienne: Timeless Angkor. In: *UNESCO Courier*, 2000. május, 41–43. http://angkor-database.asia/lib/docs/publications/timeless-angkor/Timeless_Angkor-FLuco-CUnesco.pdf (letöltés: 2020. szeptember 25.).

Mouhot

1868 Mouhot, Henri: *Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indochine*. Paris, 1868.

Ngo

2014 Ngo, Frederick J.: Revision for Rights? Nation-Building through Post-War Cambodian Social Studies Textbooks. In: *(Re)Constructing Memory: School Textbooks and the Imagination of the Nation*. Ed.: Williams, James H. Rotterdam, 2014. 153–169.

Noren-Nilsson

2016 Noren-Nilsson, Astrid: *Cambodia's Second Kingdom: Nation, Imagination, and Democracy*. Ithaca, 2016.

Ovesen–Trankell

2004 Ovesen, Jan – Trankell, Ing-Britt: Foreigners and Honorary Khmers. Ethnic Minorities in Cambodia. In: *Civilizing the Margins. Southeast Asian Government Policies for the Development of Minorities*. Ed.: Duncan, Christopher R. Ithaca, 2004. 241–269.

Pech

2020 Pech, Sotheary: LDP Accused of Using Angkor Wat for Political Gain. In: *Khmer Times*, 2020. június 29. <https://www.khmertimeskh.com/50739036/ldp-accused-of-using-angkor-wat-for-political-gain/> (letöltés: 2020. június 29.).

Pol Pot

1977 *Pol Pot's Speech: Long Live the 17th Anniversary of the Communist Party of Kampuchea. September 29. 1977*. Unofficial translation by the Kampuchean Residents in Amerika. New York, 1977.

Raffin

2005 Raffin, Anne: *Youth Mobilisation in Vichy Indochina and Its Legacies, 1940 to 1970*. Oxford, 2005.

Soeung

2008 Soeung, Sopheat: A Personal Struggle to Balance Khmer Nationalism and Peacebuilding. In: *Beyond Intractability*, 2008. <https://www.beyondintractability.org/reflection/soeung-personal> (letöltés: 2020. szeptember 23.).

Sokeo–Miletic

2007 Sokeo, Meas – Miletic, Tania: *Peace Research Understanding Inter-Ethnic Relations and National Identity in Cambodia*. Phnom Penh, 2007.

Stern

1927 Stern, Philippe: *Le Bayon d'Angkor et l'évolution de l'art khmer. Étude et discussion de la chronologie des monuments khmers*. Paris, 1927.

1934 Stern, Philippe: Art Khmer. Esquisse d'une évolution de la statuaire. In: *Catalogue des Collections indochinoises du Musée Guimet*. Éd. par Dupont, Pierre. Paris, 1934.

Tarling

2004 Tarling, Nicholas: *Nationalism in Southeast Asia. 'If the People are with Us'*. London, 2004.

Vickery

1999 Vickery, Michael: *Cambodia 1975–1982*. Chiang Mai, 1999.

Vu

2013 Vu, Tuong: Southeast Asia's New Nationalism: Causes and Significance. In: *TRaNS: Trans-Regional and -National Studies of Southeast Asia*, 1. (2013) 259–279. [Special Issue 2. *Redefining and Recontextualising Politics in Southeast Asia*.] DOI: <https://doi.org/10.1017/trn.2013.6>.

BORBÁLA SZÁVA

THE MEMORY OF THE ANGKORIAN EMPIRE AND THE CREATION OF KHMER NATIONAL IDENTITY

The definition of the concepts of nation, nationality, and of the nature and function of nationalism as a defining element of state ideology-building in Cambodia is a recurring subject in scientific debates. Khmer national identity relies strongly on respect and pride in the glory of the former Angkorian Empire and the 'greatness' of the Angkor Wat building complex that symbolizes it. It is a clearly emotional commitment that is very consistent despite its changes in meaning. It seems that since the French colonization in the middle of the 19th century, every political force has sought to use the image of Angkor Wat and the idealized Great Khmer Empire drawn around it to legitimize its own power and aspirations. Angkor Wat, which shape is uniquely appearing on the country's national flag, became the symbol of independent Cambodia and of its pride – at least at first glance. However, in reality, Angkor is not a symbol of the nation, but rather of power, which derives from its historical role, moreover from its original function.

The study summarizes how the concept of Khmer national culture and its content was designated during the French colonization, and who were the initiators and actors of this process. It presents the process by which the symbolic role of Angkor Wat developed to which France's appearance (in competition with England) at European international exhibitions contributed greatly. The exploration of Angkor has given equal recognition to the French scholars as that of the British scholars for their researching of the ancient Egyptian relics. Moreover, to the glory of French diplomacy, a treaty was reached with Siam in 1907 to return the area of the former center of Angkor to Cambodia.

Each of the political forces coming to power after the French rule, including the Khmer Rouge, explained and used the history of the Angkor Empire according to their own political goals. Over the past 15 years one of the central problems in Cambodian education has been the designation of historical periods to be taught. Should the history of the genocidal wars of the 20th century be kept in the public eye at all? Or it is more appropriate to strengthen national consciousness of history by referring to memories of an idealized past. In examining the evolving Khmer identity an unavoidable issue is whether a Western-type educational plan or museum program has the same effect in a Cambodian or more broadly Southeast Asian environment. Is it capable of communicating continuity with the not always glorious national past to the society? The study also seeks to answer the extent to which the state ideology, which obviously emphasizes national unity and the changing secondary and higher education curriculum can influence the way of thinking and the relationship with national identity of this young society.